

ПРОТЕСТ И/ИЛИ ПОКРЕТ?*

Сажетак: Демократски дефицити у друштвима обављених „обојених“ или „изборних“ револуција, постдемократско пражњење демократије и раст њене популистичке псеудо алтернативе и у „земљама колевкама демократије“, као и пад еуфорије створене око „револуције на социјалним мрежама“ након „Арапског пролећа“, чији су се полазни ефекти изгубили у игри геополитичких стратегија, три су темељна разлога за преиспитивање логике, репертоара и сценарија „мустри за револуцију“ (Поповић) створених крајем прошлог и почетком овог века. Кључно питање је (не)постојање везе између протеста и покрета, односно протесних захтева и њиховог политичког моделирања. Уколико протести не изнедре нове децентрализоване, мрежне посредујуће структуре и актере присутно неповерење према политици и политичарима ће протесте уместо увода у промене свести на „мреже револта и наде“ (Кастелс), односно ниво, нипошто неважне, интервенције против огољене злоупотребе власти у корист владајућих мањина.

Кључне речи: протест, покрет, стратегија, популизам, постдемократија

Протести у доба постдемократског пражњења демократије

За разлику од претходних демократских „обојених револуција“ које је карактерисало јединство и синергија цивилних и политичких актера, уз јасну међународну подршку „демократског Запада“¹, протестне политике данас све чешће постају легитимно, а у неким ситуацијама и једино расположиво, средство политичког деловања и колективног организовања. Иван Крастев у књизи *Ометена демократија* такву врсту ангажмана назива „антиполитиком улице“².

Постдемократија³ је обележена атмосфером у којој све већи број грађана себе сматра аполитичним, настојећи да се ограда од дискредитованих профе-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179076, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Душан Спасојевић, „Шарене револуције“, у: *Политичка социологија савременог друштва* (приредио Зоран Стојиљковић), Завод за уџбенике, Београд, 2014.

² Иван Крастев, *Ометена демократија, глобална политика протеста*, Службени гласник, Београд, 2017.

³ Колин Крауч, *Постдемократија*, Карпос, Београд/Лозница, 2014.

сионалних политичара за које верују да више не представљају њихове идеале и интересе. У таквој ситуацији, савремени протести неретко постају сами себи стратешки циљ, не нудећи политичку алтернативу.

Последично, учесници протеста нису заинтересовани за преузимање власти или за промену система; они настоје да одреде границе које садашње или будуће владе не би смеле да пређу. То нису протести против ове или оне владе, већ против тога да се буде подвргнут власти.

Организовање и мобилизација

Уместо формалних организација заснованих на политичком представљању, учесници нових протеста радије се ослањају на краткотрајне, променљиве форме колективне организације (пленуме, форуме) оквиру којих се одвија процес непосредног дебатованја и доношења одлука.

Док је институционална политика постала професионализована делатност експерата, протестна политика показује отклон од било каквих покушаја идеологизације, хијерархизације и професионализације. Другим речима, протестна политика махом почива на идеалу самоорганизовања, а уколико се класичне организације и појављују у оквиру протестних мрежа, оне настоје да своје идеје, циљеве, агенде и колективне идентитете ставе у други план, у замену за стварање лабавијих мрежа којима шире протестну базу⁴.

Борба за (социјалне) медије

Бројна литература наводи да „успех протеста у великој мери зависи од степена у коме тај протест и сви догађаји везани за њега обликују јавно мњење“⁵. Позитивна и истакнута покривеност медијима, може појачати и оправдати гласове протестаната, чиме се повећавају шансе да протест стекне подршку јавности и утиче на власт⁶. И начин мобилизације учесника у савременим протестима се променио. Услед технолошког напретка и све снажнијег утицаја социјалних мрежа, мобилизација се махом врши помоћу дигиталних средстава комуникације. Неретко се говори о *Facebook* или *Twitter* револуцијама или протестима.

Истовремено, оне својом мрежном структуром утичу и на саму логистику али и умрежену структуру протеста чиме и увећавају изгледе на демократско дизајнирање и успех протеста. Кастелс их назива „мрежама беса и наде“, које су успеле да мобилизују широке масе становника, без потребе да изнедре

⁴ W. Lance Bennett, Alexandra Segerberg, „The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics”, *Information, Communication and Society*, 15(5)/2012, pp. 739-768.

⁵ Emma F. Thomas, Louis R. Winnifred, „When Will Collective Action Be Effective? Violent and Non-Violent Protests Differentially Influence Perceptions of Legitimacy and Efficacy Among Sympathizers”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Sage publications, Murdoch University and The University of Queensland, Brisbane, 40(2)/2014, pp. 263-276.

⁶ William A. Gamson and Gadi Wolfsfeld, „Movements and Media as Interacting Systems”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 528/1993, pp. 114-125.

нове идеологије или лидере⁷. Чињеница је, међутим, да је интернет зона пренасељена и тешко прегледна, односно сурфовање омогућује тек онима већ претходно обавештенима и мотивисанима. Осим тога лајковање и онлине подршка унутар „тастатура активизма не значи и ефективно прикључивање протесту.

Неретко, међутим, социјалне мреже могу имати деструктиван утицај. Оне постају оруђе контроле и манипулације масама, којима се служе и они против којих су протести усмерени. Заправо, друштвене мреже лако могу да постану средство надзора, путем којег владе, корпорације, политичке странке или друге интересне групе настоје да контролишу грађане. Поред тога, манипулативна моћ Интернета и социјалних мрежа огледа се и у томе што се путем деловања организованих мрежа „ботова“ јавно мњење креира или по потреби мења, а политички противници нападају или дискредитују.

На другој страни, „традиционални“ медији су постали најјаче оружје власти. Начелно, постоје два начина на које медији могу подривати успех протеста. Један је да га представе као претњу, као нешто лоше што треба избегавати. Омиљени поступак при томе је да се релативизира разлог протеста, група која учествује у њему обележи као заведена или чак привилегована у односу на лојалне друге а њене вође сатанизују и/или криминализују.

Други је да га игноришу, из дана у дан, као да се не дешава, колико год трајао, каква год његова бројност била. Омиљена коришћена алатка је „протестна парадигма“. Она се односи на „образац преноса који се фокусира на насилне и неугодне аспекте протеста, описује протесте користећи сценарио вести о криминалу, приказује протесте као неефикасне, фокусира се на позоришне аспекте протеста и занемарује суштинска питања и труди се да усмери јавно мњење против протестаната, узгред привилегујући изворе који подржавају владу“⁸.

За популистичке режиме, идеја плуралистичке дебате између супротстављених гледишта и њихова артикулација кроз такмичарске политичке платформе супротна је њиховом схватању хомогене, униформне народне воље. Популистима су стога медији потребни само као трансмисиони механизам њихових политичких порука, а не и као слободни ентитети који те поруке критички преиспитују.

Акциони репертоар

Репертоар акција савремених протеста такође доноси неке новине. Најважнија је та да протести постају својеврсни улични перформанси у којима је сценарио догађаја неретко битнији од политичке поруке или говора. Протести постају манифестације са којих се одашиљу видео снимци или на којима се

⁷ Мануел Кастелс, *Мреже револта и наде: Друштвени протести у време интернета*, Службени гласник, Београд, 2018, р. 99.

⁸ James McLeod and Douglas M. Hertog, „Anarchists Wreak Havoc in Downtown Minneapolis: A Case Study of Media Coverage of Radical Protest”, Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass communication, Portland, 1988.

сликају „селфи“ фотографије, како би се посведочило учешће. Протести су обично праћени мање конвенционалним облицима политичке партиципације, као што су Интернет активизам, потписивање петиција, ношење бецева или лепљење стикера, бојкотовање, односно намерно куповање појединих производа или услуга, донирање средстава за политичке кампање⁹.

Стратешка раван: (Не)могућност произвођења промена

Упркос разликама у стратегијама и репертоарима оно што повезује савремене протесте је сличност у захтевима и слоганима: учесници махом указују на корумпираност елита, присуство „дубоке државе“ и растуће демократске дефиците али и неефикасност, погубност мера штедње, растуће социјалне неједнакости - на недостатак солидарности и социјалне правде, на погажено људско достојанство.

Без сумње, савремени протести махом мобилишу представнике средње класе и младе. Пол Масон сматра да капитализам више није у стању да младима понуди извесност стабилне каријере и сигурног посла. Економски развој заснован на четвртој индустријској револуцији убрзано води аутоматизацији рада и нестанку све већег броја професија. Млади све извесније постају вишак радне снаге. Главни протагонисти нових револуција су, како Масон каже, разочарани „дипломци без будућности“, млади који су завршили школовање, али немају прави посао¹⁰.

Дакле, савремени протести нису платформе за промену света или капиталистичког система. За разлику од својих претходника из шездесетих година прошлог века који су се борили да промене свет својих родитеља данашњи млади покушавају да очувају неке од његових вредности од даљег пропадања. Протести су пре сигурносни вентили капитализма¹¹.

У књизи са индикативним насловом *Са вером у неповерење: Може ли демократија опстати ако не верујемо својим лидерима*, Иван Крастев тврди да што друштва постају транспарентнија, а глобална међузависност политичких и економских актера снажнија, то је грађанима теже да одлуче кога да окриве за сопствене невоље. Како наводи Крастев, живимо у друштвима „невиних криминалаца“, у којима владе радије траже изговор у сопственој немоћи за непреузимање одговорности и недавање обећања него што полажу право на моћ¹².

Последично, средња класа, млади пре свега, изгубила је наду, стешњена између врха и дна социјалне пирамиде, да до промена може доћи на бирачком месту. Савремени протести, закључује Крастев, не означавају повратак револуционарне политике нити представљају делотворну стратегију у доба глобализације у којем су националне владе све слабије, мултинационалне корпора-

⁹ Јелена Пешић, *Протести у доба постдемократије*, МОНС, 21.03.2019.

¹⁰ Зоран Стојиљковић <https://nezavisnost.org/ima-li-jos-smisla-protestovati/>

¹¹ Иван Крастев, *С вером у неповерење: Може ли демократија да опстане ако не верујемо својим лидерима*, БФПЕ, Клио, Београд, 2013.

¹² Исто, стр. 95.

ције моћније, а политичке партије изгубиле способност мобилизације и изградње политичких идентитета. Моћ грађана и протестних политика је, сматра он, пре свега у њиховој способности да ометају олигархијске структуре и контролишу власт¹³.

На другој страни, протести Жутих прслука у Француској, који носе маргинализовани припадници прекаријата из рубних, девастираних и деиндустријализованих подручја, настоје, изван политичких и синдикалних актера, да селективном применом насиља, изнуде какво-такво поштовање и пажњу¹⁴.

Протести под сенком популизма: донети протесних политика у Србији

И у Србији, ограничени ефекти промена након 2000. године јасно говоре колико је процес политичког учења спор и тегобан. У међувремену нестале су масовност и енергија и вера протестаната, опозиционо јединство и синергија учесника, као и јасна међународна подршка.

Последично, разочарење ефектима промена 2000-2012. довело је до повратка популиста на власт. Постдемократска редукција обећане демократизације представљала је увод у популизам који задржава проевропску образину.

Логику владавине од стране ЕУ и САД подржаних „стабилократа“ – политичара којима зато што одржавају привид стабилности на Западном Балкану се толеришу бројне демократске бедастоће, Растислав Динић види у приватизацији моћи и убијању наде да постоји алтернатива¹⁵.

Свака побуна од стране или у име слабих, доживљава се као претња овој стабилности, и зато ју је потребно превентивно осудити и прогласити не само глумом, или наивном, или осуђеном на пропаст, већ и неправедном. Потлачени морају бити убеђени не само да су слаби и да не могу победити, већ да немају ни право на побуну. Логично се отвара аналогија са стиховима Душка Радовића о праву вука на овцу, односно хипнотичком деловању осећаја страха и немоћи на „политичке овце“¹⁶. Последично, на сопственој кожи већ деценијама стичемо сазнање да се транзиционе промене не завршавају нужно демократским *hard-endom*.

Управо је демократска инсуфицијентност успостављеног режима након 2014/2016 године у основи поновог буђења протеста и духа грађанске непослушности. Истовремено, она је израз нарасле неравнотеже моћи социјалних и политичких актера која значајне делове друштва доводи до сазнања да је ослањање (само) на легалне процедуре и канале утицаја недовољно и неделатно.

¹³ Иван Крастев, *Ометена демократија, глобална политика протеста*, Службени гласник, Београд, 2017, стр. 40.

¹⁴ Ивица Младеновић, *Феномен Жутих прслука*, Интернет, <https://nezavisnost.org/fenomen-zutih-prsluka-u-francuskoj/>, 24.04.2019.

¹⁵ Растислав Динић, *Приватни живот стабилократије*, Интернет, <https://pescanik.net/privatni-zivot-stabilokratije/>, 26.07.2017.

¹⁶ Исто.

Сиромаштво и незапосленост, односно несигурна (полу)запосленост су, уз политичку манипулацију и корупцију, свеprisутни у Србији. Они сами по себи производе пре апатију и помиреност, ако не и циничну спремност за пењање помоћним степеницама корупције и партијског удомљавања, него протесну енергију.

Да би они постали окидач протеста и промена вишеструко већ варани грађани и запослени морају да поверују у снагу солидарности, сопствену моћ и, у култури склоној произвођењу вођа, у знање, интегритет и поштење оних који их предводе. Имајући у виду меру рециклираности ликова на политичкој сцени тај посао је тек негде на свом почетку.

Да би од дифузно раширеног незадовољства дошло до (ефикасног) протеста морају се испунити три претходне, међусобно повезане претпоставке.

Полазно, осећај незадовољства мора наћи поводе да прерасте у осећај изопштености, неподношљиве неправде и револта и беса. Директно политичко насиље и коруптивне афере, односно створена свест да су парламент, медији, правосуђе и независни државни органи, па и сама Влада тек симулације и сопствене макете иза којих стоји последња реч и воља председника државе играју ту улогу у актуелним протестима. Друго, мора настати осећај солидарности и грађанског идентитета који чини да се проблем осећа као сопствени и захтева реаговање. За успешност одређеног протеста нужно је дакле победити страх, послушност и фаталистичку помиреност са постојећим редом ствари. Треће и најважније, учесници морају осетити и ширу солидарност и подршку која их тек испуњава осећајем поноса и вере да протест има смисла и да су промене могуће.

Истовремено, кад год је протест у опасности да се претвори у рутину и досаду, власти му својим погрешним потезима уливају додатну енергију. Ту врсту услуге својим критичарима председник је направио изјавом да неће испунити ни један захтев са улице па да је на њој свих пет милиона грађана – сви пунолетни грађани осим чланова СНС. Касније ће сам пеглати ту провокацију спином да не разговара само са „лажовима и лоповима из опозиције”, која опет говори о стању политичког дијалога и здрављу демократије.

Истовремено, без поседовања политичког кишобрана, односно механизма и актера политичке синтезе и поентирања, бар накнадног, протесних захтева, протести не досежу даље од парцијалног реализовања дела захтева након које следи демобилизација протестаната.

Актуелно, суочени смо са малим угледом потенцијалног политичког репрезента протеста - једва како-тако обједињене шаренолике опозије са танком интегративном основом. Логично, она је осетљива на критике да је без јединственог одговора на бројна кључна питања. Насупрот њима стоји свеprisутни вођа, са високим рејтингом и концентрисаном контролом над свим ресурсима моћи који на протесте реагује кампањом обиласка „своје“ Србије.

Ситуација неодољиво подсећа на деведесете године. Упорним протестима власт се може делегитимисати али питање је да ли и натерати на попуштање и помак ка демократским процедурама које тек чине промену могућом.

Питање је на чијој страни су политички ментори, пре свега они са жељене политичке дестинације ЕУ?

Протести иду даље са ширењем политичке арене кроз јавну подршку угледника, академске заједнице, па онда и институција и организација попут синдиката и професионалних удружења. Истовремено, политички и изборни бојкот или, још примереније, лимитирано и селективно присуство у парламентарима, треба комбиновати са формама народног конвента и расправа да би се разбило раширено уверење да ни ови неће бити бољи и другачији од претходних којима су многи и сами претходили.

Поновимо, у периферијским земљама непроцењиво важно по исход протеста је присуство/одсуство спољне подршке. Она је у случају пријатељске „стабилоратске“ власти у Србији у најмању руку упитна и зависна од унутрашњег развоја односа.

Широки грађански протест јасно је показао да вођа и његов картел на власти имају озбиљног конкурента на право да представљају народ. Чак и када их је знатно мање од „неупитних“ 5 милиона.

Нека врста полазне претпоставке о могућем исходу би могао бити став да слаби грађански и раднички протести у зависним друштвима са ауторитарном, непартиципативном културом већине и без политичког кишобрана који чине партије/коалиције са демократским потенцијалом, завршавају како су досадашњи и завршили. Без политичке подршке се очито не може али од ње, без сопственог притиска и (само)организовања, нема ни нарочите и трајне користи. Примера ради, Протест против диктатуре из 2017. није хтео да успостави било какву организациону релацију са опозицијом и угасио се у расправама унутар (три) круга својих организатора.

Велико је питање да ли актуелни протест Један од 5 милиона може изнуђеним/договореним Уговором са народом и причом о експертској влади, „преваспитати“ никад слабију и зависнију опозицију¹⁷

На организационој равни овај протест је показивао превелику амбиваленцију око својих стварних организатора и вођства: питање да ли су то млади људи који су комуницирали са јавношћу или су протест од почетка обликовали, иначе прилично непопуларни, опозициони лидери остало је отворено.

Након сваког протеста као да кључни ефекат чини појава нових актера и прерасподела моћи унутар (једнако неутицајног) опозиционог политичког корпуса.

Организациона непрозирност комбинована је са програмским шаренилом и формулисањем бројних захтева, попут оних о сменама и оставци

¹⁷ Споразум је потписао највећи део опозиције, након чека је понуђен представницима протеста, али и свим заинтересованим грађанима. Овим споразумом потписници се обавезују „да неће учествовати у изборима који би се одржавали под садашњим условима, као и у раду скупштина у којима су укинута демократска начела“, што се види као покушај ускраћивања легитимитета рада Народне скупштине, као и будућим представницима народа изабраним на потенцијалним изборима. <https://www.danas.rs/politika/savez-za-srbiju-sporazum-s-narodom-potpisalo-devetnaest-pridruzenih-clanica/>

Стојиљковић, Зоран, *Упитници и непознанице*, Данас, 25.3. 2019.

Вучића, који су постављани у непримерено кратким роковима, и од којих се брзо одустајало.

На крају, остали су захтеви за фер и коректним изборним условима, пре свега отвореним приступом медијима и, временски претерано тврдо орочена претња, бојкотом избора.

Кључна је, међутим, дилема је ли могућ продуктиван сусрет политичког и економског и социјалног момента или стране протеста, односно сусрет и јединство зиме грађанског незадовољства са социјалним, синдикалним захтевима?

Мора доћи до њиховог продуктивног сусрета како не би и даље била продужавана ситуација у којој ове или оне привилеговане касте своју економску и политичку моћ претачу, једну у другу стварајући трајну доминацију над својим „обожаваним народом“.

Дубински, по Марку Ђорђевићу, ова ситуација јесте производ поделе између два пола ситне буржоазије. Првог, који себе виде као способне да се репродукују у свим условима и по сваку цену. Другог, састављеног од оних који желе пристојне услове рада, меритократију и обнову социјалне државе¹⁸. Опозиционари не могу изван фетишизма политичке форме „грађанства“ и „јавности“ јер би након тога морали или да понуде суштински нове економске политике или да отворено кажу да они не представљају радни народ већ интересе сопственог политичког удомљавања.

На другој страни, власт жели власт ради власти. Партија и њен лидер се у неолибералној матрици обраћају сопственој бази као гарант класне репродукције путем запослења у јавном сектору, радницима као неко ко им обезбеђује радна места кроз директне стране инвестиције. Наравно, „обраћање“ је сфера идеологије, а реалност су мере штедње у јавном сектору, нелегални „партијски порез“ на плате запослених преко СНС-а, наднице од којих не може да се преживи¹⁹.

Поруке и поуке протеста

Још пре две деценије констатовао сам да кратка историја социјалних и политичких протеста у Србији, 1991-1997. године, потврђује тезу да, парцијални и неповезани протести, са становишта својих непосредних повода и краткорочних ефеката, могу бити успешни, али да, не успевши да артикулишу алтернативни друштвени покрет, по правилу заврше фијаском.

Да би протест био и покрет, нужно је њихово претходно јасно разликовање, бар у следеће три димензије. Пре свега, за успешан протест најчешће је довољна упорност и прагматизам учесника у остваривању ограничене листе конкретних захтева. Њихово трајно стабилизовање захтева, међутим, конституисање покрета који сажима претходна искуства, потискује унутрашње раз-

¹⁸ Марко Ђорђевић, „Београдски протести: промашаји 2018. и лекције 2017. године, *Нови пламен*, 10.01.2019.

¹⁹ Исто.

лике и формира осећај и везе солидарности. Даље, док је протест претежно негативно одређен и реактиван – представља ограничен одговор на непосредни повод свог избијања, покрет мора садржати и позитивна одређења и креирати догађаје. Разликовање протеста и покрета укључује и јасну свест о хетерогености актера протеста, и његовој (пре)доминантној, драматуршкој равни произвођења сопственог, пре свега симболичког идентитета. Поред симболичке, за покрет је битна стратешка раван, односно бар минимални заједнички обједињујући пројекат и разрађене тактичке варијанте његове реализације²⁰.

Нажалост, сва ова ограничења једнако, и не само кад је о Србији реч, стоје и данас. Очито да свака иоле озбиљнија анализа протеста претпоставља, осим евидентирања непосредних повода, актера и ефеката и промишљање дубљих разлога, сценарија и стратегија.

Разлози и контекст протеста

Шта је то, пре свега, што нас мотивише да учествујемо у некој колективној акцији? Начелно, постоје три теорије које дају одговоре на ово питање.

По теорији релативне депривације²¹, оно што наводи људе да се ангажују у колективној акцији, су осећања беса, презира, озлојеђености, усмерена ка чињеници да су чланови њихове групе у непримерено лошем положају, да су депривирани. При томе то не мора да значи да се ради о групи која је по објективним параметрима у најнеповољнијој позицији – изопштени из друштва су најчешће помирили са судбином или бар лишени и минималних ресурса за (само)организовање, већ о релативно депривиранима – онима који су освестили дубину јаза између свог актуелног и жељеног положаја.

Теорија унутаргрупне емоције²² наводи да је тек развијен осећај припадности групи, односно унутаргрупна солидарност оно што појединца мотивише да догађаје усмерене на групу, доживљава као догађаје усмерене ка себи.

Теорија социјалног идентитета²³ полази од претпоставке да су развијени, релативно трајни и пожељни идентитет, као и јасно разликовање и подела на ми и они у основи осећаја солидарности и каптирања протесне енергије.

Није тешко закључити да је, пре свега када је о Србији реч, проблем управо недовољно развијен осећај унутаргрупне солидарности, односно, посебно за младе, одсуство пожељног и унутар земље одрживог колективног идентитета.

²⁰ Зоран Стојиљковић, *Речник демократије*, Грађанске иницијативе, Београд, 1998, стр. 161-173.

²¹ Serge Guimond, Lise Dube-Simard, „Relative Deprivation Theory and the Quebec Nationalist Movement: The Cognition-Emotion Distinction and the Personal-Group Deprivation Issue”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(3)/1983, pp. 526-535; Walter Garrison Runciman, *1934-Relative deprivation and social justice*, University of California Press, Berkeley, 1966; Iain Walker, Heather J. Smith (eds.), *Relative Deprivation: Specification, Development, and Integration*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

²² Diane Mackie, Thierry Devos and Eliot R. Smith, „Intergroup Emotions: Explaining Offensive Action Tendencies in an Intergroup Context”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(4)/2000, pp. 602-616.

²³ Henry Tajfel, John Turner, „An Integrative Theory of Intergroup Conflict”, In *The Social Psychology of Intergroup Relations* (editors William G. Austin and Stephen Worchel), Brooks/Cole, Monterey, 1979, pp. 33-47.

Из широког спектра емоција на којима базира протесна енергија, већина аутора издваја две најважније: понос и бес. Вилијамс и Де Стено (Williams i DeSteno) сматрају да ће појединци када осете понос, занемарити потешкоће или трошкове будуће акције и следити тај осећај у жељи да поново тријумфују²⁴. Када је о бесу реч, сматрају да се он јавља у ситуацијама када је наш неуспех производ одлука других, али да такође позитивно утиче на мотивацију актера колективне акције. Но само неуслерени бес без вере у могућу алтернативу не допире далеко.

Сам разлог за избијање протеста уско је повезан са два кључна фактора: степеном развијености демократије и са стањем економије. Веза између демократије и протеста је у томе да протест углавном избија тамо где је „режим ауторитаран, где је демократија у паду или где су државе проживеле дугу историју недемократске власти“²⁵. Када је глас народа ограничен, када је чак и изборима немогуће променити власт, када се народ не пита ни о најситнијим одлукама тада се јавља бес који прераста у протест.

Други важан фактор који Бранцати наводи, а који утиче на само избијање протеста јесте економија. Када привреда напредује, запосленост је задовољавајућа, а приходи расту, народ ће лакше зажмурити на ауторитарни режим и протестовати мање.

Посредујућа варијабла је борба за интелектуално поље, посебно на пољу економије. Бранцати уводи субјективну процену у овај сукоб ставова, наводећи да су „људи који живе у различитим земљама склони да процењују стање економије своје земље на врло различите начине, у складу са својим очекивањима“²⁶. То је разлог због кога се многи политичари одлучују да ситуацију у земљи медијски обликују – спинују оцењујући је као позитивну, односно кризну.

Доминација економије и политике у ужем смислу не значи и да еколошки проблеми, културне контрадикције, националне фрустрације и сукоби или родна и генерацијска неједнакост не играју данас све значајнију улогу.

Примера ради, у Србији протеклих месеци, сведоци смо учесталих протеста локалног становништва и представника еколошких организација против изградње мини хидроелектрана у Србији (*НЕ ЗА МХЕ*), потом протеста мајки против неповољних законских решења везаних за надокнаду породилског одсуства (*Маме су закон*) или пак активистичких иницијатива усмерених против деловања јавних извршитеља (*Здружена акција Кров над главом*). Заправо, током протеклих година одвијао се низ већих или мањих неповезаних грађанских, социјалних, студентских, еколошких или политичких (у ужем

²⁴ Lisa A. Williams and David DeSteno, „Pride and Perseverance: The Motivational Role of Pride”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6)/2008, pp. 1007-1017. Зоран Стојиљковић <https://nezavisnost.org/ima-li-jos-smisla-protestovati/>

²⁵ Dawn Brancati, „Pocketbook protests: Explaining the emergence of pro-democracy protests worldwide“, *Comparative political studies*, Sage publications, Washington, 47(11)/2014, p. 1504.

²⁶ Dawn Brancati, „Pocketbook protests: Explaining the emergence of pro-democracy protests worldwide“, *Comparative political studies*, Sage publications, Washington, 47(11)/2014, p. 1507. Стојиљковић, Зоран, *Упитници и непознанице*, Данас, 25.3. 2019.

смислу речи) протеста, локалних иницијатива, блокада путева, заузимања јавних објеката, демонстрација и радничких штрајкова.

Досадашња искуства показују да протести имају смисла ако су (1)временски орочени, (2) имају јасан повод (који вређа образ и достојанство људи) и (3) бар начелно формулисан контрапредлог како да процеси и институције функционишу. Они су, још важније, и (4)ствар јединственог става шире друштвене опозиције и (5) јасно су предочени и доступни јавности која им (6) пружа релативно бројну и колико - толико формализовану подршку. Изван расправе је и по режим неугодна чињеница (7) да протест изазива подршку или бар значајну пажњу кључних спољних актера²⁷.

Тиме се тек отварају шансе да протест прерасте у покрет. Тек је покрет који обједињује различите актере и захтеве у јединствену стратегију, сабира расуте енергије и претпоставља поделу посла између својих политичких и ширих друштвених актера офанзиван.

На другој страни, протести помажу, посебно у временима неверице у политичке стратегије и актере, да се неслагање одржи живим и видљивим.

Правци промена

Готово ништа од тога још није данас у Србији на делу. Дуг је дакле пут и од релативно успешних протеста до покрета и стабиловања демократских промена.

Три су врсте препрека успостављању усправних грађана и контролисане демократске власти. Прво треба разорити логику беспоговорне послушности као полуге власти, односно раширени менталитет трпљења и свикавања. Мора се делегитимирати и политичко кибицерство, рајински менталитет мимикрије, додворавања, чак улагивања и прелетања у редове актуелним победницима. Треба упутити јасну поруку и оној четвртини бирачког тела која својим гласовима подржава режим да промене и њима носе бољитак, односно да се не ради о мржњи и голој борби за власт како протесте и протестанте квалификују режимски медији и апарат.

Друго, претходно треба јасним захтевима и стратегијом јединствених приоритета објединити ону десетину спремних на ризик промена који се иначе разликују у својим виђењима и циљева и начина постизања промена, како би они даље окупили довољну већину. И на овом начелном нивоу расправе вредно је констатовати да, према Цртином истраживању из 2017., тек сваки десети грађанин Србије верује да људи слични њему могу да мењају ствари којима нису задовољни. При томе, протести се (19%) као инструмент промене виде

²⁷ Mark R. Beissinger, „Structure and example in modular political phenomena: The diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip revolutions“, *Perspectives on Politics*, 5(2)/ 2007, pp. 259/276.; Taras Kuzio, „Ukraine’s Orange Revolution: The opposition’s road to success“, *Journal of Democracy*, Johns Hopkins University Press, 16 (2)/2005, pp. 117-130.; Taras Kuzio, „Comparative perspectives on the fourth wave of democracy“, In: *Reclaiming Democracy: Civil society and electoral change in Central and Eastern Europe*, The German Marchall Fund of the United States, 2007.; Clark McPhail, John McCarthy, „Who Counts and How? Estimating the Size of Protests“, *Contexts*, Sage publications, Washington, 3(3)/2004, pp. 12-18.

ређе него избори (38%) и чланство у партијама (24%), а чешће од учешћа у јавним расправама (15%) и активности на социјалним мрежама (14%).

Табела 1: *Веровање у могућност личног утицаја на промене*

	„Верујем да појединци као што сам ја могу својим ангажовањем да мењају ствари којима нису задовољни у држави“
2013.	10%
2014.	12%
2015.	10%
2016.	11%
2017.	11%

Извор: <http://crta.rs/wp-content/uploads/2018/02/Ucesce-gradjana-u-demokratskim-procesima-u-Srbiji-2017.pdf> (Пристапљено 29.11.2018.)

Табела 2: *Акције којима можемо утицати на промене*

	Гласањем на изборима	Демонстрације и протести	Чланство у политичким партијама	Повезивањем са НВО	Акције путем интернета	Организовање и учешће у јавним расправама
2013.	42%	29%	27%	19%	13%	23%
2014.	45%	30%	32%	30%	27%	30%
2015.	37%	22%	32%	22%	18%	26%
2016.	40%	26%	29%	20%	20%	27%
2017.	38%	19%	24%	14%	14%	15%

Извор: <http://crta.rs/wp-content/uploads/2018/02/Ucesce-gradjana-u-demokratskim-procesima-u-Srbiji-2017.pdf> (Пристапљено 29.11.2018.)

Из ових налаза да се закључити да данас успешна протесна акција претпоставља оптимално коришћење и реконбиновање свих расположивих метода и канала деловања. Када је о Србији реч, у њима не треба ни у климаксу активности очекивати учешће више од пар стотина хиљада људи.

У претходним редовима доказивали смо да Србију од делиберативне и партиципативне демократије дели читав политички космос подаништва и игноранције. Базични, достижни циљ који пред себе можемо поставити је подруштвљавање демократије.

Ургентним ми се чини протеривање партијске политике са простора који јој не припада (привреда, правосуђе, медији, образовање...) и истовремено њено строго надзирање у пољу политичких институција и процедура које се мора демократизовати.

Истовремено отварају се бројне акционе, стратешке дилеме: Како победити страх и послушност? Како преузети полуге моћи режима? Да ли је реално очекивати да промена дође из простора неререформисане политике и доминантног и коруптивног политичког клијентелизма? Како прећи пут од акумулираног незадовољства, преко парцијалних протеста до артикулисаног покрета за промене?

Анализа „предреволуционарних ситуација“, показује да прво треба делегитимирати постојећи поредак и створити слику о могућем свету /Србији као оквиру за пожељну будућност.

Дакле, (1) уверење о постојању реалне алтернативе постојећем о „Србији у којој бих желео да живим“ (2) постојању компетентних актера у које се може веровати, уз (3) сопствену социјалну потентност и (4) створену солидарност на делу, темељне су претпоставке за промену.

Да се вратим на трећу врсту препрека успостављању усправних грађана и контролисане демократске власти. Моје дубоко уверење је да данас, у временима интернета и умрежених комуникација – социјалних мрежа, односно „умреженог друштва“ (Кастелс) и грађански отпор и цивилна стратегија промена морају имати нехијерархијски, мрежни карактер. Неопходни карактер мреже мрежа или коалиције коалиција мора, ако се ради о партнерству за демократске промене, базирати на вредностима солидарности, активизма и заједничког учења, поштовању јавног интереса и јавном добру. Практично ради се о развијању механизма и алатки за контролу и утврђивање одговорности политичке власти и канала утицаја на њу²⁸.

Да би се мењао, свет се претходно мора познавати. Посебно је важно знање о анатомији и физиологији политичких и правних институција и друштвених установа. Друго, морају се поседовати вештине и алатке утицаја на њих – од лобирања до каптирања протесне енергије и примене специфичних медијских и политичких стратегија. Треће и најважније, треба поседовати и успешно промовисати и заговарати сет складно увезаних политичких и социјалних вредности. Захтеви за демократским стандардима који би важали у политичкој и изборној пракси, медијима и правосуђу морају бити увезани са ефективним механизмима, попут социјалног дијалога и социјалног пакта, који гарантује контролу и мониторинг решења у економској и социјалној политици и радном законодавству.

У том оквиру, остаје нам да верујемо у грађанске иницијативе и социјалне мреже - у „покрет отпора“ који у послу „надзирања демократије“ обједињује невладин сектор, синдикате, професионална удружења, аутономне медије и академску заједницу, наравно, тек када и они сами досегну довољан ниво демократског пркоса. Тек заједно они могу да омеђе, контролишу и усмеравају поље политике.

Дакле, кључна карика која недостаје је активно и толерантно грађанство. При томе се партиципација и јавна делиберација разумеју као школа демократије. Циљ делиберативне дискусије је и дугорочан јер едукује и формира идеалне грађане демократије који ће се тиме подстаћи на даље укључивање у политички живот заједнице. Основна хипотеза је, дакле, да ће омогућавање простора за „вежбање“ партиципације у јавном животу створити неопходне услове да пасивни грађани данашњих демократија постану активни и толерантни грађани²⁹.

²⁸ Зоран Стојиљковић, *Грађани или поданици*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 2016.

²⁹ Ирена Фикет, „Формирање активног и толерантног грађанства. Потенцијал и ограничења делиберативног модела демократије“, у зборнику: *Ангажман. Увод у студије ангажованости*

Литература:

1. Dinić Rastislav, *Privatni život stabilokratije*, Internet, <https://pescanik.net/privatni-zivot-stabilokratije/>, 26.07.2017.
2. Đorđević Marko, „Beogradski protesti: promašaji 2018. i lekcije 2017. godine, *Novi plamen*, 10.01.2019.
3. Kastels Manuel, *Mreže revolta i nade: Društveni protesti u vreme interneta*, Službeni glasnik, Beograd, 2018.
4. Krastev Ivan, *Ometena demokratija, globalna politika protesta*, Službeni glasnik, Beograd, 2017.
5. Krastev Ivan, *S verom u nepoverenje: Može li demokratija da opstane ako ne verujemo svojim liderima*, BFPE, Klio, Beograd, 2013.
6. Krauč Kolin, *Postdemokratija*, Karpos, Beograd/Loznica, 2014.
7. Miler Metju i Popović Srđa, *Mustre za revoluciju*, Albio buks, Beograd, 2015.
8. Mladenović Ivica, *Fenomen Žutih prsluka*, Internet, <https://nezavisnost.org/fenomen-zutih-prsluka-u-francuskoj/>, 24.04.2019.
9. Pešić Jelena, *Protesti u doba postdemokratije*, MONS, 21.03.2019.
10. Popović Srđa, Miliivojević Andrej i Đinović Slobodan, *Nenasilna borba u 50 tačaka*, Samizdat, B92, Beograd, 2007.
11. Spasojević Dušan, „Šarene revolucije“, u: *Politička sociologija savremenog društva* (priredio Zoran Stojiljković), Zavod za udžbenike, Beograd, 2014.
12. Stojiljković Zoran, *Građani ili podanici*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 2016.
13. 2016.
14. Stojiljković Zoran, *Rečnik demokratije*, Građanske inicijative, Beograd, 1998.
15. Stojiljković, Zoran, *Upitnici i nepoznanice*, Danas, 25.3. 2019.
16. Stojiljković, Zoran <https://nezavisnost.org/ima-li-jos-smisla-protestovati/>
17. Fiket Irena, „Formiranje aktivnog i tolerantnog građanstva. Potencijal i ograničenja deliberativnog modela demokratije“, u zborniku: *Angažman. Uvod u studije angažovanosti* (priredili Jelena Vasiljević, Adriana Zaharijević), IFDT- Akademska knjiga, Novi Sad, 2017.
18. Šarp Džin, *Od diktature do demokratije*, Građanske inicijative, Beograd, 2002.
19. Arpan Laura M., Baker Kaysee, Lee Youngwon, Jung Taejin, Lorusso Lori, Smith Jason, „News coverage of social protests and the effects of photographs and prior attitudes“, *Mass Communication and Society*, Taylor & Francis, 9(1)/2009, pp. 1-20.
20. Beissinger Mark R., „Debating the Colour revolutions: An interrelated wave“, *Journal of democracy* 20(1)/2009, pp. 74-77.
21. Beissinger Mark R., „Structure and example in modular political phenomena: The diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip revolutions“, *Perspectives on Politics*, 5(2)/ 2007, pp. 259/276.
22. Bennett W. Lance, Segerberg Alexandra, „The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics“, *Information, Communication and Society*, 15(5)/2012, pp. 739-768.
23. Brancati Dawn, „Pocketbook protests: Explaining the emergence of pro-democracy protests worldwide“, *Comparative political studies*, Sage publications, Washington, 47(11)/2014, pp. 1503–1530.

(priredili Jelena Vasiljević, Adriana Zaharijević), IFDT- Akademska knjiga, Novi Sad, 2017, str. 86.

24. Gamson William A. and Wolsfeld Gadi, „Movements and Media as Interacting Systems”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 528/1993, pp. 114-125.
25. Guimond Serge, Dube-Simard Lise, „Relative Deprivation Theory and the Quebec Nationalist Movement: The Cognition-Emotion Distinction and the Personal-Group Deprivation Issue”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(3)/1983, pp. 526-535.
26. Krastev Ivan, „Where Next or What Next?”, In: *Reclaiming Democracy* (Joerg Forbig, and Pavol Demeš (eds.)), The German Marshall Fund of the United States, Washington DC, 2007.
27. Kuzio Taras, „Comparative perspectives on the fourth wave of democracy“, In: *Reclaiming Democracy: Civil society and electoral change in Central and Eastern Europe*, The German Marshall Fund of the United States, 2007.
28. Lee Francis L.F., „Triggering the Protest Paradigm: Examining Factors Affecting News Coverage of Protests“, *International journal of communication*, California, 8/2014.
29. Mackie Diane, Devos Thierry Devos and Smith Eliot R., „Intergroup Emotions: Explaining Offensive Action Tendencies in an Intergroup Context”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(4)/2000, pp. 602-616.
30. Madestam Andreas, Shoag Daniel, Veuger Stan, Yanagizawa-Drott David, „Do Political Protests Matter? Evidence from the Tea Party Movement“, *The Quarterly Journal of Economics*, Harvard University, 128(4)/2013, pp. 1633-1685.
31. McLeod James and Hertog Douglas M., „Anarchists Wreak Havoc in Downtown Minneapolis: A Case Study of Media Coverage of Radical Protest”, Paper presented at the Annual Meeting of the Association for Education in Journalism and Mass communication, Portland, 1988.
32. McPhail Clark, McCarthy John, „Who Counts and How? Estimating the Size of Protests“, *Contexts*, Sage publications, Washington, 3(3)/2004, pp. 12-18.
33. Merkel Wolfgang, „Civil Society and Democratic Consolidation in East-Central Europe”, In: *Prospects for Democratic Consolidation in East-Central Europe* (editors Geoffrey Pridham and Attila Agh), Manchester University Press, Manchester and New York, 2001.
34. Runciman Walter Garrison, *1934-Relative deprivation and social justice*, University of California Press, Berkeley, 1966.
35. Tajfel Henry, Turner John, „An Integrative Theory of Intergroup Conflict”, In *The Social Psychology of Intergroup Relations* (editors William G. Austin and Stephen Worchel), Brooks/Cole, Monterey, 1979, pp. 33-47.
36. Tausch Nicole, Becker Julia C, „Emotional Reactions to Success and Failure of Collective Action as Predictors of Future Action Intentions: A Longitudinal Investigation in the Context of Student Protests in Germany“, *British Journal of Social Psychology*, 52(3)/2013, pp. 525-542.
37. Thomas Emma F., Winnifred Louis R., „When Will Collective Action Be Effective? Violent and Non-Violent Protests Differentially Influence Perceptions of Legitimacy and Efficacy Among Sympathizers”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Sage publications, Murdoch University and The University of Queensland, Brisbane, 40(2)/2014, pp. 263-276.
38. Walker Iain, Smith Heather J. (eds.), *Relative Deprivation: Specification, Development, and Integration*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
39. Williams Lisa A. and DeSteno David, „Pride and Perseverance: The Motivational Role of Pride”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6)/2008, pp. 1007-1017.

PROTEST AND/OR MOVEMENT?

Summary: There are three essential reasons for rethinking the logic, repertoires and scenarios „patterns for revolution” (Popović) created at the end of the last and beginning of this century: first, democratic deficits in the societies where „coloured” or „electoral” revolutions took place; second, the post-democratic demoralization of democracy and the growth of its populist pseudo-alternative even in the countries, which are considered the cradles of democracy; and third, the decline of the euphoria created around „the social media revolutions” after the „Arab Spring”, the initial effects of which have been lost in the geopolitical strategies. The key issue is (non)existence of a link between protests and social movements, that is, protest demands and their political modelling. If the protests do not come out with the new decentralized, network mediating structures and actors, the distrust towards politics and politicians will reduce the meanings of protests to „revolt and hope networks” (Castels) instead of introducing a change in perceptions. The protests will then be seen merely as interventions against the prominent abuse of power in favour of the ruling minority.

Key words: protest, social movement, strategy, populism, postdemocracy